

Domagoj Madunić*

„La devotissima, e fedelissima nazione de Morlacchi”. Morlaci/Vlasi o sebi samima. Identitetske diskurzivne prakse Morlaka pod mletačkom vlašću u doba Kandijskoga rata (1645. – 1669.)**

Jedan od presudnih događaja iz vremena Kandijskoga rata, s najdalekosežnijim posljedicama za povijest Dalmacije, svakako je pobuna osmanskih kršćanskih podanika naseljenih duž mletačko-habsburško-osmanske granice, zabilježenih u mletačkim izvorima kao Morlaci. Potaknute uspjehom mletačkoga oružja tijekom 1647. i 1648., cijele zajednice Morlaka pobunile su se protiv osmanske vlasti i u tisućama prešle na mletački teritorij, postajući novim podanicima Republike. Namjera je ovoga rada na temelju u historiografiji još uvijek uvelike neobrađene izvorne građe pohranjene u Državnom arhivu u Veneciji – njezinom opsežnom kontekstualizacijom, analizom diskurzivnih praksi, korištenih literarnih figura i glavnih toposa – rekonstruirati glavne odrednice koje su tvorile osnovu shvaćanja vlastitoga identiteta tih novih podanika Mletačke Republike u okviru njihove nove domovine.

Ključne riječi: Mletačka Republika, Vlasi, Morlaci, Kandijski rat, identitet, Osmansko Carstvo, Dalmacija, rani novi vijek

Vlasi (Morlaci) su pastiri koji nastavaju planine Bosne, Srbije i Hrvatske, koji su se, sišavši nakon 1300. i u nizine, počeli baviti ratarstvom, šireći se kasnije čak i preko granica Dalmacije. Na slavenskom jeziku zovu se Vlasi ili Vlasi, a kako potječu od onih što se u Bugarskoj zovu Morovlahi, tj. Crni Vlasi, Talijani ih iskvareno nazivaju Morlakima (Difnik, Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji, druga polovina 17. stoljeća).¹

* Domagoj Madunić, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: domagoj.madunic@gmail.com.

** Rad je nastao u sklopu projekta *Tradicionalizam i inovacije u Dubrovniku od srednjeg vijeka do devetnaestog stoljeća* (HRZZ IP-01-2018-5527).

¹ Franjo Difnik, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, ur. Duško Kečkemet (Split: Književni krug, 1986), 128.

Morlaci se slavenskim jezikom zovu Vlasi, a ostatak su Hrvata i Srba, koji za turske provale uzmaoše u planine nepristupačne turskim konjima, gdje bi se ponajviše hranili zeljem, mlijekom i divljim voćem. No velika glad koju su trpjeli prisili ih da se pomire s Turcima, gospodarima tvrđava i polja (ravnic) (Vinjalić, Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, druga polovina 18. stoljeća).²

Jedan od presudnih događaja iz vremena Kandijskoga rata, s najdalekosežnijim posljedicama za povijest Dalmacije, svakako je pobuna osmanskih kršćanskih podanika naseljenih duž mletačko-habsburško-osmanske granice, zabilježenih u mletačkim izvorima kao Morlaci (*Morlacchi, Morlacci, Murlachi...*).³ Potaknute uspjehom mletačkoga oružja u proljeće 1647. i tijekom 1648. te prijetnjom mletačkih snaga na terenu, cijele zajednice Morlaka pobunile su se protiv osmanske vlasti i u tisućama prešle na mletačku stranu, *vennero alla devotione*, kako se to često opisuje u onovremenim mletačkim vrelima.⁴ Prema izvještaju generalnoga providura (*provveditore generale*) Lorenza Dolfina iz 1655., u prvim godinama rata između 28 000 i 30 000 Morlaka priznalo je vlast Republike.⁵ Važnost te seobe za društveno-etničku sliku Dalmacije očita je ako se uzme u obzir da je cijela mletačka provincija Dalmacija i Albanija pred sam početak rata 1642. imala tek nešto manje od 75 000 duša.⁶ Još važnije, taj povijesni događaj ostavio je i dubok trag u kolektivnom sjećanju i narodnoj predaji lokalnoga stanovništva. Vojevanja Morlaka i njihovih poglavara (Petra i Ilije Smiljanića, don Stipana Sorića, Vuka Mandušića, Janka Mitrovića i drugih) protiv Osmanlija tijekom toga rata opjevana su u brojnim epskim narodnim pjesmama⁷ i preko njih ušla u narodnu

² Gašpar Vinjalić, *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514-1769* (Split: Književni krug, 2010), 109.

³ Jedno od prvih sustavnih istraživanja upotrebe imena Morlak u službenim mletačkim izvorima objavio je 1971. Grga Novak pod naslovom „Morlaci (Vlasi) gledani s mletačke strane”. U tom pionirskom radu Novak je rekonstruirao genezu i razvoj primjene imena Morlak u kontekstu Mletačke Republike, od prvotnoga naziva za prežitke romansko-ilirskih stanovnika pa sve do širenja njegove upotrebe na sve stanovništvo kršćanske vjere naseljeno u dalmatinskom zaleđu. Vidi: Grga Novak, „Morlaci (Vlasi) gledani s mletačke strane”, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 45 (1971): 579-603.

⁴ Za više vidi: Gligor Stanojević, „Dalmacija u doba kandijskog rata (1645.-1669.)”, *Vesnik Vojnog muzeja JNA* 5 (1958): 113-125, 168-171; Domagoj Madunić, „Capi di Morlacchi: the Integration of the Morlacchi in the Venetian Defensive System in Dalmatia and the Formation of the Morlacchi Elite (1645-1669)”, u: *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, ur. Robert Bon i Sabine Jagodzinski (Leipzig: Jan Thorbecke Verlag der Schwabenverlag AG, 2014), 29-47.

⁵ Grga Novak, *Commissiones et Relationes Venetae (Annorum 1621-1671)*, sv. 7 (Zagreb: JAZU, 1972), 116.

⁶ Novak, *Commissiones et Relationes*, sv. 7, 187-238.

⁷ Iscrpnu kolekciju epskih narodnih pjesama iz vremena Kandijskoga rata, popraćenu detaljnim studijama o pojedinim likovima, skupio je i objavio Anđelko Mijatović u zbirci *Uskoci i krajišnici. Narodni junaci u pjesmi i povijesti* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 83-158.

predaju i tradiciju. Potom, posredstvom prosvjetiteljskih radova poput *Razgovora ugodnog* fra Andrije Kačića Miošića⁸ i onih iz epohe romantizma (npr. *Gorski vijenac* Petra II. Petrovića Njegoša), glorifikacijom borbe protiv „osmanskih osvajača”, ta zbivanja našla su svoje mjesto u sklopu nacionalnih pokreta 19. stoljeća te bila ugrađena u temeljne identitetske odrednice južnoslavenskih nacija.

Od ponovne uspostave mletačke vlasti u Dalmaciji početkom 15. pa sve do kraja Republike krajem 18. stoljeća brojni mletački patriciji na službi u Dalmaciji ostavili su svoja svjedočanstva o stranim i divljim ljudima naseljenim duž granice. Štoviše, „ova žestoka nacija” (*questa feroce natione*)⁹, koja je u želji da zbaci „turski jaram” (*giogo ottomano*) i u „potrazi za slobodom” našla utočište u krilu *prevedroga principa* – kako se često u onovremenim mletačkim izvorima opisuju Morlaci – pobudila je znatiželju i imaginaciju ne samo mletačkih dužnosnika na službi u Dalmaciji nego i mnogobrojnih drugih europskih suvremenika koji su došli u doticaj s njima. Tako je npr. Pierre Michel de La Haye u svojem djelu o Mletačkoj Republici iz 1669. Morlake opisao kao „Irokeze onih krajeva” (*les Iroquois de ce païs-là*).¹⁰ Ništa manji interes novopridošli Morlaci pobudili su i u redovima Katoličke crkve u Dalmaciji. Iako nominalno kršćani, znatnim dijelom čak i katolici (a drugim dijelom pravoslavci), Morlaci su se katoličkom svećenstvu 17. stoljeća doimali kao stvorenja iz nekih davnih (mračnijih) predtridentskih vremena. U lipnju 1648. Baldassario Albanassio, *missionario apostolico* u Zadru, zabilježio je u svojem pismu Kongregaciji za propagandu vjere da je Morlake koji su se nedavno naselili u zadarskom distriktu pronašao u „totalnom neznanju, ne znaju ni kako se pravilno prekrížiti, i potpuno su ignorantni u pitanju temeljnih

⁸ Fra Andrija Kačić Miošić uključio je u svoje poznato djelo *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* i događaje iz Kandijskoga rata, i to u kratkom govorenju od vitezova gospodske kuće Surića, dvije „Pisme od grada Šibenika” te u „Pismi od grada Splita”. U drugoj „Pismi od grada Šibenika” poimence se spominju poznate osobe iz toga rata, o kojima se u narodu očuvalo sjećanje sve do Kačićeva vremena, pa tako bilježi odgovor šibenskoga kneza Toma Kontarinija vili: *Ne će ni sad, vira ti je moja, / jer imadem plaćenih soldata / za četiri iljade vojnika, / a toliko mladi krajišnika, / Kotaraca i Šibeničana. // I prid njima Franu Posidarca, / od Kotara kneza velikoga, / Smiljanića, Janka Mitrovića / i viteza Surić don Stipana.* Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1988), 587.

⁹ Tako je Morlake nazvao generalni providur Girolamo Foscarini u svojem pismu Senatu od 24. veljače 1652. Italija (dalje: IT) – Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASVe) – Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da Mar (dalje: PTM), b.(usta) 472, num.(ero) 91 (Almissa, 24. Febbraio 1651. m.v.).

¹⁰ *Ces Contréss sont assez peuplées & de Gens aguerris & accoustumez à la fatigue, entre autres les Morlaques qui sont pour ainsi dire les Iroquois de ce païs-là. Je n'ay jamais veu de Nation si adroite, ny si subtile pour des Courses, & qui prenne mieux son party dans une rencontre fascheuse. La connoissance parfaite qu' ils ont des Montagnes, leur donne ces avantages; ils campent d'ordinaire aux pieds de bonnes Volles sans aucun ordre Militarie, avec leurs Bastiaux, & leus Famille, & entrent dans ces Places quand elles font menacees d'un Siege, & que l'on n' est pas assez fort pour tenir la Campagne.* Pierre Michel de La Haye, *La Politique civile e militare des Venetiens* (Cologne: chez Piere Michel, 1669), 103.

doktrina naše svete vjere, bez čega je nemoguće njihovo spasenje”.¹¹ I brojni drugi putnici koje je put doveo u ove krajeve ostavili su nam opise tih čudnih i fasciniranih, ali donekle primitivnih ljudi koje su sreli u dalmatinskom zaleđu i obalnim gradovima. Najpoznatiji od njih vjerojatno je otac Alberto Fortis, koji je u svojem poznatom djelu *Put po Dalmaciji (Viaggio in Dalmazia)* cijelo drugo poglavlje posvetio Morlacima iz zadarskoga zaleđa i njihovim običajima te ih tako predstavio širokoj europskoj publici 18. stoljeća.¹²

Međutim, ono što je karakteristično za sva ova povijesna vrela zapadnoeuropske provenijencije jest da predstavljaju pogled na Morlake izvana, njihovih suvremenika. Sličan je slučaj i s korištenjem naziva Vlah (*Eflak*) u vrelima osmanske državne administracije, gdje se on upotrebljava za skupine koje u zamjenu za vojnu ili neke druge državno korisne službe uživaju oslobođanje od poreza ili razne porezne olakšice.¹³ Kao što su brojni povjesničari primijetili, ova vrela pružaju dobru podlogu za proučavanje percepcije Morlaka u očima drugih¹⁴ ili njihova pravnoga i poreznoga statusa iz perspektive centralnih vlasti, no ne govore nam mnogo o tome kako su Morlaci doživljavali i predstavljali sami sebe institucijama države kojoj su bili podređeni. U doba Kandijskoga rata Mletačka Republika prvi je put među svojim podanicima u Dalmaciji imala i znatan broj Morlaka. Integracija tih novih podanika u pravni, administrativni i crkveni kontekst Mletačke Republike ostavila je tragove o njihovu životu u najraznovrsnijim povijesnim vrelima iz vremena Kandijskoga rata. Vijesti o okršajima Morlaka s Osmanlijama, pitanje njihove vjernosti te kako s njima najbolje postupati postali su stalna tema prepiske generalnih providura u Dalmaciji i Senata u Veneciji. No za ovaj je rad važnije da se u spisima mletačke administracije mogu naći i molbe samih Morlaka za dodjelu stipendija, imenovanje u službe, pomoć u hrani, njihove predstave o raznim organizacijskim i pravnim pitanjima, oporuke te izvještaji sastavljeni nakon pohoda na osmanski teritorij. Napori Katoličke crkve oko misionarskih aktivnosti i organizacije duhovnoga života za desetke tisuća novih

¹¹ ... tanto idiote, che non sanno farsi il segno della Croce, et sono ignorantis[sim]e delli principali Misteri della no[st]ra S[anta] Fede, senza li quali è impossibile il salvarsi. Marko Jačov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669)*, sv. 1 (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1992), 186.

¹² Za više vidi: Josip Bratulić, „Alberto Fortis i njegov put po Dalmaciji”, u: Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji* (Split: Marijan tisak, 2004), IX-XXVIII.

¹³ Vidi: Vjeran Kursar, „Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity (Ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)”, *Journal of the Centar for Ottoman Studies – Ankara University* 24/34 (2013): 122-124.

¹⁴ Vidi npr.: Dana Caciur, „The Morlachs of Dalmatia during the 15th and 16th century. A Venetian perspective”, *Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia* 28 (2021), br. 1: 149-175. Vidi i: Dana Caciur, „(Re)Searching the Morlachs and the Uskoks: The Challenges of Writing about Marginal People from the Border Region of Dalmatia (Sixteenth Century)”, *Cromohs-Cyber Review of Modern Historiography* 23 (2020): 28-43.

podanika ostavili su tragove i u vatikanskim arhivima, uključujući dokumente u kojima se Morlaci obraćaju Kongregaciji za propagandu vjere svojim molbama.¹⁵

Ova vrela pružaju priliku da, iako posredno – jer Morlaci su mahom bili nepismeni i njihove predstavke bilježili su drugi – čujemo i glas Morlaka o njima samima. Pritom ne mislim na otkrivanje nekoga autentičnoga glasa samih Morlaka, skrivenog ispod slojeva službenoga onovremenoga administrativnog žargona, naprotiv. Namjera je ovoga rada na temelju ove u historiografiji još uvelike neobrađene izvorne građe – njezinom opsežnom kontekstualizacijom, analizom diskurzivnih praksi, korištenih literarnih figura i glavnih toposa – rekonstruirati glavne odrednice koje su tvorile osnovu shvaćanja vlastitoga identiteta tih novih podanika Mletačke Republike u okviru njihove nove domovine.

Prve godine pod mletačkom vlašću (1646. – 1651.)

„Bijeda je bila majka uskočkog heroizma, koji je opjevala narodna pjesma.”¹⁶ Tako je crnogorski povjesničar Gligor Stanojević, vrstan poznavatelj osmansko-mletačkih ratova u ranom novom vijeku, sažeto, ali i poetično opisao srž vojevanja Morlaka u Dalmaciji za Kandijskoga rata. Većina dokumenata sastavljena od Morlaka i predana službenim mletačkim organima u Dalmaciji nastala je u sličnim uvjetima i okolnostima: pritisnuti teškim materijalnim uvjetima u kojima žive, Morlaci se obraćaju raznim dužnosnicima Mletačke Republike te traže pomoć u hrani i/ili novcu, da ih se upiše u redove plaćene vojske ili da im se dodijele državne stipendije. U sljedećih nekoliko odjeljaka bit će predstavljeni dokumenti koje su sastavile morlačke zajednice pod mletačkom vlašću, nastali u prvim godinama rata (1645. – 1651.) za vrijeme mandata generalnoga providura Lunarda Foscola, te njihov povijesni kontekst.

Nakon što su napustili svoje domove i posjede na osmanskome teritoriju Morlaci su se našli u teškom položaju. Zalihe stoke i hrane koje su donijeli sa sobom brzo su se iscrpile, a živa prijeratna trgovina između mletačkih posjeda i zaleđa, u kojoj su Morlaci igrali važnu posredničku ulogu, potpuno je prestala.¹⁷ Bez

¹⁵ Obilje arhivske građe iz Tajnoga vatikanskog arhiva vezane uz misionarsku djelatnost na Balkanu u vrijeme Kandijskoga rata objavio je Marko Jačov u dva toma: Jačov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645-1669)*, sv. 1-2(Città del Vaticano: Biblioteca apostolica vaticana, 1992).

¹⁶ Stanojević, „Dalmacija u doba kandijskog rata”, 170.

¹⁷ Za više vidi: Vjeran Kursar, „Rat i mir na šibensko-zadarskom području u drugoj polovici 16. stoljeća i politika osmanske Porte (na temelju odredaba centralne vlasti sačuvanih u Mühimme defterima)”, u: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti*, ur. Božo Došen (Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru; Općina Pakoštane, 2017), 400-402. Usp. i: Kristijan Juran, „Morlaci u Šibeniku između Ciparskoga i Kandijskog rata (1570. – 1645.)”, *Povijesni prilozi* 34 (2015), br. 49: 167-171; Dana Caciur, „The involvement of the Morlachs in the trade of the Venetian cities from Dalmatia”, u: *Turkey*

mogućnosti da se drugačije uzdržavaju, okrenuli su se upadima na osmanski teritorij u potrazi za ratnim plijenom. Međutim, što su Morlaci bili uspješniji, to je njihov položaj postajao teži. Do ljeta 1648. praktički sav teritorij Kliškoga sandžaka južno od dinarskoga planinskog lanca bio je sasvim poharan i uništen, pa su Morlaci plijen morali tražiti u udaljenijim krajevima, pohodima u Liku i Bosnu. S vremenom su se i Osmanlije prilagodili novim izazovima te je ustrojem sustava straža i dojavljivanja poboljšana organizacija obrane od morlačkih pohoda. To je na kraju urodilo sve većim gubicima među Morlacima i smanjenim priljevom ratnoga plijena. U srpnju 1648. Morlaci su kod Ribnika pretrpjeli prvi veći poraz, u kojem su izgubili 84 ljudi, među kojima su bili i istaknuti morlački vođe: serdar Petar Smiljanić i don Stipan Sorić.¹⁸

Nakon toga poraza, strahujući od pojačane osmanske agitacije među prebjeglim Morlacima, generalni providur Dalmacije i Albanije Lunardo Foscolo¹⁹ pozvao je sve uglednije morlačke vođe u Zadar na ručak. Tom prilikom poglavari Morlaka požalili su se na teške prilike u kojima se nalaze i predali predstavku/spis (*scrittura*) u kojoj su tražili da im providur pomogne podjelom hrane i dodjelom stipendija te da se, ako to nije u njegovoj moći, dozvoli odlazak njihove delegacije u Veneciju da bi se založila za njih kod dužda.²⁰ Ne mogavši udovoljiti njihovim molbama, nekoliko dana poslije Foscolo je popustio i odobrio odlazak delegacije u Veneciju. U pismu od 29. srpnja 1648., u kojem to javlja Senatu, Foscolo je dao sažet pregled teške situacije u kojoj se nalaze Morlaci, izložio koje sve prednosti od Morlaka (kojih je oko 3000 sposobnih za oružje) ima Republika te podsjetio svoje nadređene da *a maggior degli acquisti da quest' Armii fatti, attribuir si deve al spalleggio di Morlacchi* i da je Morlake bolje imati za saveznike nego neprijatelje. Kao dodatak pismu Foscolo je priložio i spomenutu predstavku koju je primio od morlačkih poglavara. U ovom dokumentu, pisanom na talijanskom, Morlaci sebe predstavljaju kao *Li Murlachi abitanti le disnove Ville di Bucovizza*, koji su tijekom svih dugih godina koje su bili pritisnuti „tiranijom Turaka” (*dalla tirannide de Turchi*) gorljivo iščekivali dolazak mletačkoga oružja (*armi pubbliche*) te su (u ovom ratu) na poziv generalnoga providura zapalili svoje kuće i

✉ *Romania: A History of Partnership and Collaboration in the Balkans*, ur. Florentina Nitu, Cosmin Ioniță i Metin Ünver (Istanbul: Union of Turkish World Municipalities, 2016), 69-82.

¹⁸ Za detalje o tom porazu vidi: Stanojević, „Dalmacija u doba kandijskog rata”, 122-123; Mijatović, *Uskoci i krajišnici*, 122-124.

¹⁹ Lunardo Foscolo je najistaknutiji generalni providur Dalmacije i Albanije iz vremena Kandijskoga rata. Za njegove službe u Dalmaciji (1646. – 1650.) Mletačka Republika postigla je najveće vojne uspjehe na ovom ratištu. Tijekom dvije kampanje, 1647. i 1648., mletačke snage pod Foscolovim zapovjedništvom osvojile su sva osmanska uporišta u dalmatinskom zaleđu (Zemunik, Vranu, Karin, Obrovac, Skradin, Klis, Knin i Drniš). Foscolo je također bio ključna osoba u pregovorima Republike i Morlaka. Za više vidi: Stanojević, „Dalmacija u doba kandijskog rata”, 109-122; Josip Vrandečić, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi* (Split: Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, 2013), 64-85.

²⁰ IT-ASVe-PTM, b. 466, num. 439 (Zara, 19. Luglio 1648.).

svojevoljno (*voluntariamente*) napustili svoja ognjišta i stavili se pod zaštitu Prevedre Republike i na raspolaganje generalnom providuru.²¹

Mjesec dana poslije, krajem kolovoza 1648., pred generalnoga providura Foscola po istom poslu došla su četiri predstavnika Morlaka iz šibenskoga distrikta. Poslanici ove druge najbrojnije morlačke zajednice pod mletačkom vlašću predali su Foscolu predstavku potpisanu imenom i prezimenom 19 morlačkih poglavara, *Harambasse tutti di Morlacchi*, u kojoj se također žale na svoje teško stanje, a sebe u ispravi opisuju kao „Morlaci krajišnici hrabri i vični oružju” (*Morlacchi confinati valorosi, et atti all’ armi*). Morlački poglavari žale se da im je na početku rata Republika obećala mnogo toga, među ostalim i da će biti dobro zbrinuti i kompenzirani za svoje domove i imovinu koju su svojevoljno napustili, no da sad žive u potpunosti nestašici i pate od gladi i neimaštine. Također podsjećaju generalnoga providura na svoje sudjelovanje u ratnim operacijama 1647. i 1648., kad su oni i njihovi ljudi, kako kažu, bez straha od neprijatelja pošli prolijevati svoju krv „za vjeru kršćansku, i u službi Principa” (*per la religion Chrisitana, e in servitio del Prencipe*). Ističu da su, kako je to dobro poznato svima, bili u prvim redovima prilikom zauzimanja Drniša, Klisa i Knina te da i sada svakodnevno odlaze u neprijateljske krajeve *con prender à ferro, e fuoco li suoi habitanti*.²²

Unatoč brojnim Foscolovim pozivima Senatu da se pronade trajno i, još važnije, provedivo rješenje problema uzdržavanja tisuća Morlaka i njihovih obitelji u Dalmaciji, za vrijeme Kandijskoga rata to nikad nije odgovarajuće riješeno. Naseljavanje Morlaka u Istru, mjera koju je kao najbolje rješenje morlačkoga problema zagovarao Senat, bilo je izrazito nepopularno među samim Morlacima. Zbog neprilagođenosti klimi i uvjetima života u Istri te u strahu od malarije Morlaci su mahom odbijali odlazak u Istru, nazivajući ju „grobnicom živih (*sepolcro de viventi*)”.²³ Iako se u prvim godinama rata, pritisnute bijedom i gladi, na desetke morlačkih obitelji odlučilo na odlazak u Istru,²⁴ većina je to odbijala i ustrajala na

²¹ *Li Murlachi habitanti le disnove Ville di Bucovizza lontana di questa Città di Zara quaranta miglia in un estrema parte vero bora, del suo antico contado, e territt.(ori)o, fra li fiume di Cherca e Zermana, in tutto il longo corso d’anni, di più secoli che sono stati oppressi dalla tirannide de Turchi hanno sospirato ardentem.(en)te li ben temperati governi di questo Ser.mo stato, e desiderato ansioram.te di soggettarsili. Nelli felici progressi per tanto dall’ armi pubbliche, à questi parti, et al grido della clemenza, e benignità di V.E. Ill.(ustrissi)ma voluntariam.(en)te abbandonate, et abbruggiate le proprie habitazioni, con le famiglie, armenti, e qualche altro havere de mobili, si sono ridotti in grembo e protezione della Ser.ma Republica, et all’ ubidienza e disposizione di V.E. ... IT-ASVe-PTM, b. 466, num. 443 (Zara, 29. Luglio 1648.), Prilog (bez datuma): *Scrittura de Morlacchi*.*

²² IT-ASVe-PTM, b. 467, num. 464 (Zara, 31. Agosto 1648.), Prilog: *Scrittura de Morlacchi Sebenzani*.

²³ IT-ASVe-PTM, b. 465, num. 349 (Zara, 9. Dicembre 1647.).

²⁴ Točan broj Morlaka koji su tijekom rata naseljeni u Istri nije moguće utvrditi, no parcijalni podaci koji su nam dostupni upućuju na to da se radilo o manjem broju Morlaka koji su prešli pod mletačku vlast. Prema izvještaju generalnoga providura Foscola, u glavnom valu seobe u Istru i na dalmatinske otoke do kolovoza 1647. preseljeno je oko 1400 muškaraca i 3450 žena i djece. Nasuprot tome, biskup Pule, jednoga od glavnih centara za naseljavanje Morlaka u Istri, u veljači 1648. javio je Kongregaciji

ostanku u Dalmaciji. Kao rješenje svojega materijalnog stanja Morlaci su prvenstveno zagovarali upis u redove regularnih/plaćenih postrojbi mletačke vojske. Štoviše, zahtjevi da budu primljeni u redove plaćenih postrojbi mletačke vojske bili su integralni dio svih pregovora morlačkih zajednica i mletačkih dužnosnika tijekom 1647. i 1648. Iako je već u ljeto 1647. Foscolo od 600 Morlaka organizirao 30 novih plaćenih postrojbi, sve veći financijski teret produženoga sukoba prisilio je u rujnu 1647. Senat da obustavi daljnju primjenu te prakse u Dalmaciji. Umjesto toga, kao zamjensku mjeru Senat je ovlastio generalnoga providura da organizira postrojbe Morlaka za službu na posjedima Republike na *terrafermi*. Na temelju tih ovlasti, tijekom 1648. i 1649. Foscolo je izdao niz patenata za osnivanje novih postrojbi sastavljenih od Morlaka te je do kraja 1649. jedanaest novih satnija upućeno na službu u Italiju.²⁵

No, usprkos tim mjerama, glavni problem – kako učinkovito i trajno zbrinuti glavninu morlačke populacije – ostao je neriješen. Pogoršanje životnih uvjeta Morlaka nastavilo se i cijelu 1649., praćeno daljnjim širenjem nezadovoljstva među Morlacima, koje je kulminiralo u veljači 1650. U pismu od 14. veljače 1650. generalni providur Foscolo izvijestio je svoje nadređene da su se nezadovoljni Morlaci samoinicijativno okupili na zboru (*universal, et tumultuario congresso*) u selu Radovin u Ravnim kotarima te da ih nikako nije mogao u tome spriječiti. U nastavku Foscolo javlja da je lijepim riječima i s nešto novca koji je podijelio morlačkim poglavarima koji su prije zbora došli do njega ipak donekle uspio smiriti duhove. Koliko je situacija bila ozbiljna vidljivo je iz činjenice da je Foscolo, za slučaj da nezadovoljstvo na zboru eskalira i to dovede do većih nereda ili čak masovnoga povratka Morlaka na osmanski teritorij, stavio regularne postrojbe iz Zadra u stanje pripravnosti.²⁶

Rezultat toga zbora četiri su pisma koja su Morlaci uputili generalnom providuru. Originali pisama nisu sačuvani, nego samo njihovi prijevodi (zadarskoga dragomana) na talijanskom. U pismima se Morlaci, koji sebe predstavljaju kao *Noi tutti li Capitanij, Caram Basse et di tutti l'altri Morlachi, e poveri piccoli e grandi*, žale na strašnu glad od koje im obitelji umiru (*le nostre famiglie morono da fame*) i zbog koje su se jedni odlučili vratiti pod osmansku vlast, a drugi su

za propagandu vjere u Rimu da su u njegovoj dijecezi naseljene 53 obitelji Morlaka koje imaju oko tisuću duša. Stanojević, „Dalmacija u doba kandijskog rata”, 116; Jačov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani*, sv. 1, 168. Usp. i: Slaven Bertoša, „Con la Clementissima grazia del Serenissimo Principe di Venezia? osnutak sela Valture (1648.)”, u: *Spomenica Josipa Adamčeka*, ur. Drago Roksandić i Damir Agičić (Zagreb: Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009), 263-272.

²⁵ Za detaljan opis ovoga procesa vidi: Domagoj Madunić, „Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia during the War of Crete (1645-1669)” (doktorska disertacija, Central European University (CEU), Budimpešta, 2012), 226-231.

²⁶ IT-ASVe-PTM, b. 469, num. 677 (Zara, 14. Febraro 1649. m.v.).

pribjegli jezivoj praksi prodaje članova vlastitih obitelji Osmanlijama.²⁷ Unatoč Foscolovim intervencijama, ton tih pisama neuobičajeno je direktan i odudara od standardnoga baroknoga mletačkog diskursa vjernih i poniznih duždevih podanika koji se obraćaju za pomoć svojem vladaru. Tako npr. u drugom pismu, kao odgovor na Foscolov prijedlog da se strpe i pričekaju *caichio* (poštanska barka) iz Venecije s odlukama dužda i Senata, Morlaci odgovaraju „da već tri godine čekaju taj *caichio*”, da više nema vremena za čekanje te traže dozvolu da pošalju svoje predstavnike u Veneciju. U trećem pismu serdar Ilija Smiljanić upozorava Foscola da se Morlaci ne namjeravaju razići sa zbora dok ne dobiju čvrsta jamstva da će biti zbrinuti hranom i plaćama i dozvolu da pošalju predstavnike u Veneciju jer, kako Smiljanić piše, Morlaci vjeruju da dužd „ne zna za ovaj narod, i sve ove hrabre vojnike koji čuvaju granicu, i kako suzbijamo snage Velikog Turčina i sijećemo Turke te ih predajemo na galije, i to sve bez ikakve plaće, i tako govore i tako uzvikuju”.²⁸ Srećom za Republiku, Morlaci su se razišli sa zbora bez ozbiljnih posljedica, samo ponovivši svoj zahtjev za dozvolu da njihov serdar Ilija Smiljanić u pratnji jednoga svećenika otputuje u Veneciju i duždu osobno predstavi njihove probleme.²⁹

Podanici od svoje volje i kršćanski ratnici

Već je iz dosad predstavljenih izvora vidljivo nekoliko ključnih motiva koji će se ponavljati i u drugim „morlačkim ispravama” nastalim unutar mletačkoga institucionalnoga konteksta. Kao prvo, Morlaci inzistiraju na činjenici da su oni podanici od svoje volje. Ovaj motiv prisutan je u obje predstavke Morlaka iz 1648. u kojima ističu da su svojevóljno na poziv Republike napustili i zapalili svoja ognjišta (*proprij Domicili*) na osmanskome teritoriju. Nadalje, iz pisama sa zbora u Radovinu može se iščitati i kako su Morlaci interpretirali karakter svojega podaništva duždu i Republici. Konkretno, već u prvom pismu sa zbora Morlaci podsjećaju da su im, prvo knez Frane Posedarski³⁰ i Juraj Civaleli, dok su još bili osmanski podanici, obećali plaće za borce te pomoć u hrani za obitelji (*per ogni*

²⁷ IT-ASVe-PTM, b. 469, num. 677 (Zara, 14. Febraro 1649. m.v.), Prilozi: *Lettera di Morlachi 1-2*; num. 678 (Zara, 16. Febraro 1649. m.v.), Prilog: *Lettera di Morlachi 3.a*; num. 680 (Zara, 18. Febraro 1649. m.v.), Prilog: *Lettera scritta da Morlachi*.

²⁸ ... sua Serenità ancor non sa per questo popolo, et di tanto Valorosi soldati, che conservanno il Confine, et abbruggiamo le forze del Gran Signor, et tagliamo li Turchi che gl' hanno Imprite le Galere, et tutto questo senza minima paga, et così parlano, et così esclamaro. (Gratie). IT-ASVe-PTM, b. 469, num. 678 (Zara, 16. Febraro 164. m.v.), Prilog: *Lettera di Morlachi 3.a*.

²⁹ IT-ASVe-PTM, b. 469, num. 680 (Zara, 18. Febraro 1649. m.v.), Prilog: *Lettera scritta da Morlachi*.

³⁰ Za više o Frani Posedarskom i njegovoj ulozi u ovom ratu vidi: Damir Magaš, Josip Brtan, *Prostor i vrijeme knezova Posedarskih. Zemljopisna obilježja i povijesni razvoj Općine Posedarje* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2015), 118-137.

testa un quartarol di Biade) te da su im ta obećanja potvrdili i generalni providur u Dalmaciji i sam dužd.³¹

Njihovo shvaćanje podaničkoga položaja jasno je vidljivo u žalbi zadarskih Morlaka iz kolovoza 1650., dokumentu koji je također sačuvan samo u talijanskom prijevodu zadarskoga dragomana. Morlaci se žale generalnom providuru Foscolu na obveze davanja koje se od njih traže na račun kuća u koje su se uselili te zemlje koju obrađuju. Za Morlake, koji su pod osmanskom vlašću bili dužni davati samo desetinu prihoda, ova praksa nije u skladu s obećanjima danim prilikom prelaska na mletačku stranu, kad im je generalni providur, kako kažu, dao svoju riječ i vjeru (*fedè*) da će, ako napuste svoja dobra i popale svoja ognjišta te priznaju vlast Republike, svakome biti dana kuća za stanovanje, kapetanska služba za one koji to zaslužuju te sredstva za život svima ostalima.³² Dakle, prema morlačkom viđenju, njihovo podložništvo Republici nije bezuvjetno, naprotiv ono je ugovornoga, tj. dvosmjernoga karaktera. Morlaci smatraju da su oni svojevrijedno prihvatili dužda za svojega vladara, a da je zauzvrat i druga strana preuzela određene obveze prema njima, otvoreno protestirajući kad prema njihovu shvaćanju dogovoreno nije ispoštovano. Za kraj, ono što je posebno zanimljivo primijetiti jest da mletačka strana nikad nije izravno reagirala na taj narativ o podanicima od svoje volje, nego ga je oportuno prešutno tolerirala iako je donekle bio u suprotnosti s njezinim shvaćanjem morlačko-mletačkoga odnosa, o čemu će više riječi biti poslije.

Drugi važan identitetski element, prisutan u svim dosad spomenutim ispravama, slika je Morlaka kao kršćanskih ratnika. U morlačkim žalbama i predstavkama redovito se pojavljuju motivi poput *Morlacchi confinati valorosi, et atti all' armi*³³ ili *Valorosi soldati, che conservanno il Confine*,³⁴ koji su redovito praćeni sa spomenutim narativom da su napustili svoja ognjišta da bi služili dužda i prolijevali svoju krv za kršćansku vjeru (*d'effuder il sangue per la religion Chrisitana, e in*

³¹ IT-ASVe-PTM, b. 469, num. 677 (Zara, 14. Febraro 1649. m.v.), Prilog: *Lettera di Morlachi (prima)*.

³² *Diamo a sapere all' E.V. lamentandosi e piangendo dananti lei tutti noi unitamente Capitani et Caram Basse, e tutto il Popolo, ch'è venuto driedo noi alla Devotione del Prencipe abbandonando tutti li nostri beni che i no(str)i vecchi ci haveano lasciato, et acquistato nell' tenere del Turco, et noi sotto la parolla e fede di V.E quando ci mandò la sua fede e del Prencipe, che lasciamo li nostri beni, et che abbrugiamo le nostre case, et che venimo sotto le sue alle et lei che ci darà case per stanciare et cariche di Capitani et chi si richiederà e vitto à tutto il Popolo, che venirà alla Devotione del Prencipe: (E) noi fedelmente si contentassimo e acettassimo, et abbandonassimo tutti li nostri beni, e con le nostre mano abbrugiassimo le nostre case e venissimo servir V.E. per la fede di Cristo et per honore di Lei.* IT-ASVe-PTM, b. 470, num. 731 (Zara, 25. Agosto 1650.), Prilog: *Lettera delli Morlachi di Zara*.

³³ IT-ASVe-PTM, b. 467, num. 464 (Zara, 31. Agosto 1648.), Prilog: *Scrittura de Morlacchi Sebenzani*.

³⁴ IT-ASVe-PTM, b. 469, num. 678 (Zara, 16. Febraro 1649. m.v.), Prilog: *Lettera di Morlachi*.

*servitio del Prencipe*³⁵ ili *Servir il Prencipe, e spandere il nostro sangue*³⁶). Ova morlačka samopercepcija kao (kršćanskih) ratnika, jednako kao i titule kojima su se nazivali/kitili njihovi vođe (serdari, harambaše), dio je ostavštine iz vremena njihova boravka pod osmanskom vlašću i jedna od njihovih glavnih identitetskih osnovica. Kao podanici Carstva, Morlaci su Osmanlijama pružali brojne policijske i vojne službe, poput popunjavanja tvrđavnih posada, čuvanja planinskih prolaza, držanja straža na mostovima i putovima. Osim toga, na rubnim balkanskim područjima Carstva iz njihovih redova mahom su se popunjavali brojni paravojni redovi poput *voynuka*, *martolosa*, *derbendžija* i sl. Sve to rezultiralo je time da su u Osmanskom Carstvu Morlaci/Vlasi uživali mnogo veću autonomiju i slobode (poput prava nošenja oružja ili jahanja konja) nego što su to odredbe islamskoga prava pružale drugim *zimijama*. Također, podjednako važno, bili su opterećeni mnogo manjim poreznim davanjima od ostalih osmanskih kršćanskih podanika.³⁷

Kao što se može vidjeti iz dosad razmotrenih dokumenata, Morlaci su rijetko propuštali priliku podsjetiti svoje nove gospodare na vlastito vojničko umijeće i/ili svu korist koju Republika ima od njih. To je vidljivo i u dosad citiranim dokumentima predanim u ime cijelih morlačkih zajednica i u osobnim molbama morlačkih poglavara. Na primjer, motiv kršćanskih ratnika dominantan je i u peticijama dvojice istaknutih morlačkih vođa, Bože Županovića i budućega serdara Matije Mirkovića, iz veljače 1655.,³⁸ u kojima mole da im se dodijele državne stipendije shodno njihovim zaslugama za Republiku.³⁹ Obje peticije pisane su na talijanskom i za Morlake ih je vjerojatno sastavio neki notar u Zadru, jer su u skladu s onovremenim standardnim kićenim baroknim izričajem. Te dvije peticije izvrsni su primjeri onoga što se u literaturi naziva samooblikovanje (*self-fashioning*) i samopredstavljanje (*self-representation*) te nam pružaju odličan uvid u to kakvu sliku o sebi morlački harambaše Županović i Mirković žele predstaviti svojim novim gospodarima.

Molbe imaju praktički identičnu strukturu: u uvodu i Bože Županović i Matija Mirković navode da su na osmanskom teritoriju njihove obitelji imale svoje posjede, no da su željno priželjkivale dan kad će se pružiti prilika da postanu podanici

³⁵ IT-ASVe-PTM, b. 467, num. 464 (Zara, 31. Agosto 1648.), Prilog: *Scrittura de Morlacchi Sebenzani*.

³⁶ Npr. vidi: IT-ASVe-PTM, b. 469, num. 677 (Zara, 14. Febrero 1649. m.v.), Prilog: *Lettera di Morlacchi (Prima)*.

³⁷ Za više vidi: Kursar, „Being an Ottoman Vlach”, 132-133.

³⁸ Bože Županović jedan je od najistaknutijih poglavara bukovačkih Morlaka iz prvih godina rata te je uz članove obitelji Smiljanić figurirao kao pretendent na položaj serdara, no bez uspjeha. Nasuprot njemu, Matiju Mirkovića je 1663. nakon pogibije serdara (Milković i Grgurica) na zahtjev Morlaka generalni providur Girolamo Contarini imenovao za jednoga od dvojice novih serdara. Za više o uspostavi službe serdara među mletačkim Morlacima vidi: Madunić, „Defensiones Dalmatiae”, 235-245.

³⁹ IT-ASVe-Senato, Deliberazioni, Mar, filze, 1655, Marzio-Aprile (nenumirano).

Prevedre Republike. Kad je (napokon) u ovom ratu došao taj trenutak, obojica su bez oklijevanja prešla Mlečanima, praćena ne samo svojim cijelim obiteljima (braćom, nećacima, bratićima, rođacima) nego i drugim morlačkim obiteljima koje su slijedile njihov primjer. Štoviše, Županović podsjeća Senat da je bio među prvim poglavarima koji su se podčinili Republici te je održao pod mletačkom vlašću na stotine porodica. Potom napominje da je, s obzirom na to da nije bio ambiciozan i željan slave, titula serdara (*che nell' ordine nostro militar si è il supremo commandante*) pripala drugome da bi ga se učvrstilo u vjernosti i motiviralo za službu. Zatim obojica navode svoje zasluge u vojnoj službi i žrtve koje su pritom (dragovoljno) pretrpjeli za slavu Republike. Tako je tijekom godina vojevanja Županović ostao bez četvorice braće i rođaka, a Mirković bez jednoga brata i dva rođaka te je dopao osmanskoga zarobljeništva, otkup iz kojega je njegovu obitelj potpuno osiromašio. Obojica se preporučuju poznatoj dobrostivosti Republike, koja nagrađuje one koji su je vjerno služili i služe, a Županović poetski završava svoju molbu dodajući: „kako sam radio, kako radim i kako ću raditi (i ubuduće), ja Bože Županović i svi moji, lijući krv i izlažući živote uvijek za slavu ove Prevedre Republike.”⁴⁰

Za Morlake je izrazito važna činjenica da su oni i prije priznavanja mletačkoga vrhovništva bili ratnici. Tako npr. u molbi goričkih Morlaka generalnom providuru Girolamu Foscariniju (na službi 1651. – 1652.) iz studenoga 1652. oni ističu da su i prije priznavanja mletačke vlasti bili najbolji (!) sultanovi vojnici na ovoj granici, a na štetu podanika Republike (*erano più essercitati soldati del Turco a danni Christiani sudditi della Ser(enissi).ma Rep(ublic).a che à suoi confini si attrovassero*). U molbi podjednako nabrajaju svoje sudjelovanje u kampanjama generalnoga providura Foscola iz 1647. i 1648. kao i u vojnim operacijama njegova protivnika, paše Ibrahima Tekelija, prethodne 1646., kad su sudjelovali u osvajanju Novigrada, Biograda i prvoj opsadi Šibenika.⁴¹ Tih nekoliko primjera zorno pokazuje dominantnu ulogu ratničkoga etosa i slike Morlaka kao (kršćanskih) ratnika u oblikovanju njihova kolektivnoga identiteta.

Pod Osmanlijama je vojna služba bila temelj posebnoga statusa koji su uživali Morlaci/Vlasi, statusa koji su htjeli zadržati i emulirati u novim okolnostima Mletačke Republike, kao plaćeni vojnici na granici, usvajajući i nove vojne titule iz mletačkoga konteksta poput *capitano* ili *governatore*, dodajući ih onima koje su baštinili iz osmanskoga vremena kao npr. harambaša ili serdar. Da ovo nisu bile samo puste riječi, nego da su pitanja poput podaništva vladaru od vlastite volje i statusa slobodnih seljaka-ratnika Morlacima bila od presudne važnosti

⁴⁰ ... *che fedelmente l'hanno servita, et servono, com' ho fatto, faccio, et farò io Boxe Zuppanovich, et tutti li miei sviscerando il sangue, et esponendo le vite sempre à Gloria di questa serenissima Republica.* IT-ASVe-Senato, Deliberazioni, Mar, filze, 1655, Marzio-Aprile (nenumirano).

⁴¹ IT-ASVe-PTM, b. 473, num. 159 (Zara, 9. Gennaro 1652. m.v.), Prilog: *Scrittura presentata di Morlacchi di Groiza.*

i u svakodnevnom životu, može se vidjeti na primjeru grupe Morlaka poznate u izvorima kao jesenički Morlaci (*Morlacchi di Giessenizze*), brojnosti 600-700 duša.

Mlečani nisu bili jedina strana zainteresirana za prebjegle Morlake. U kolovozu 1647. karlovački general Vuk II. Krsto Frankopan⁴² uputio je pismo generalnom providuru Lunardu Foscolu tražeći da se jeseničkim Morlacima tada smještenima na Pagu dopusti prelazak na carski teritorij. Svoj zahtjev Frankopan je obrazložio time da su i prije rata jesenički Morlaci održavali poseban odnos i veze s njim, odnos koji je potvrđen njihovim redovitim plaćanjem danka. Štoviše, tvrdio je da su se Morlaci obvezali da će, kad dođe trenutak da se oslobode osmanske vlasti, prijeći na carski teritorij.⁴³ Iako je Republika odbila taj zahtjev, ponukani stalnom agitacijom agenata karlovačkoga generala⁴⁴ te neprestanim rastom nezadovoljstva među Morlacima njihovim stanjem pod mletačkom vlašću, jesenički Morlaci iskoristili su izbivanje generalnoga providura Foscola iz Dalmacije zbog vojne ekspedicije u Albaniju u zimi 1649.⁴⁵ da napuste mletački teritorij i nasele se u selu Sv. Ivan pored Senja.

Tri godine poslije, nezadovoljni postupanjem senjskoga velikoga kapetana Johanna Herbersteina prema njima, jesenički Morlaci zaključili su da se dolazak na carski teritorij pokazao kao loša odluka i odlučili se vratiti pod zaštitu Republike. Pregovori o povratku započeli su tijekom 1652., za mandata generalnoga guvernera Girolama Foscarinija, koji im je obećao pomilovanje ako se odluče vratiti,⁴⁶ a sama operacija njihova povratka u Dalmaciju na teritorij Republike provedena je od svibnja (kad su prve četiri obitelji prebjegle na Pag)⁴⁷ do rujna 1654., kad je u pravoj maloj vojnoj operaciji na desetak brodova prevezeno 49 obitelji (brojnosti 376 duša) s oko 10 000 sitnih životinja i gotovo 400 grla krupne stoke. No, bijeg Morlaka s carskoga teritorija nije prošao bez posljedica. Po primitku vijesti o masovnom odlasku jeseničkih Morlaka senjski kapetan uputio je pismo Lorenzu Dolfinu (na službi 1653. – 1654.), tada generalnom providuru u Dalmaciji,

⁴² Vuk II. Krsto Frankopan, otac Katarine Frankopan, supruge Petra Zrinskog, i Krste Frankopana, bio je na dužnosti generala i zapovjednika Hrvatske i Primorske krajine od 1626. do 1652. te je i prije Kandijskoga rata aktivno provodio politiku naseljavanja osmanskih Vlaha na svoje posjede. Za više vidi: „Frankapan, Vuk II. Krsto Tržački”, u: *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 6. 1. 2023., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6310>.

⁴³ IT-ASVe-PTM, b. 464, num. 296 (Zara, 20. Agosto 1647.).

⁴⁴ IT-ASVe-PTM, b. 465, num. 333 (Zara, 19. Ottobre 1647.).

⁴⁵ Za više o mletačkom pohodu u Albaniju 1649./1650. vidi: Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima* (Beograd: Istorijski institut u Beogradu, 1970), 211-213; Vrandečić, *Borba za Jadran*, 90-93.

⁴⁶ IT-ASVe-PTM, b. 473, num. 157 (Zara dai Scogli, 8. Gennaro 1652.).

⁴⁷ Prve četiri obitelji vratile su se na teritorij Republike u svibnju 1653. te su sklonjene na Pag, odakle su javile ostalima u Senju da su dobro primljene. IT-ASVe-PTM, b. 474, num. 37 (Di Zara, 13. Maggio 1653.).

te optužio Republiku za otmicu carskih podanika. U znak odmazde u Senju su zaplijenjene i tri paške barke koje su prevozile sol.⁴⁸ Vijesti o toj eskalaciji odnosa na granici ubrzo su došle do karlovačkoga generala, a preko njega i do carskoga dvora u Beču.

Kako je bilo izgledno da će ovaj događaj izazvati i manji međunarodni incident te reakciju carskoga dvora, generalni providur Lorenzo Dolfin u svojem je pismu od 25. rujna 1654. detaljno izvijestio Senat o njemu i priložio niz relevantnih dokumenata namijenjenih ambasadorima Republike na carskom dvoru.⁴⁹ Osim izjave Morlaka da su svojevrijedno napustili carske zemlje ne mogavši više trpjeti neprijemnu strogost i podmitljivost senjskoga kapetana, te liste pritužbi na njegova postupanja prema njima, za ovaj rad od posebnoga je interesa žalba pisana na latinskom upućena Ferdinandu III. Habsburškom. Jesenički Morlaci požalili su se caru na strogost i brojne arbitrarne i pretjerane globe kojima ih je svojevrijedno podvrgavao senjski kapetan Herberstein te na prisilnu tlaku i rad na prikupljanju drva za senjsko brodogradilište. U žalbi Morlaci traže da se prema njima ne postupa kao da su koloni (!), nego da se na njih primjenjuju prava i slobode koje uživaju građani Senja (*iurisdictioni et libertati Civitatis Segniensis*). Morlaci ističu da su u vojnim pitanjima spremni izvršavati zapovijedi senjskoga kapetana, ali ne žele da kapetan može s njima postupati kako mu je volja. Da nisu katolici, Morlaci ističu u žalbi, već bi odavno napustili carske zemlje i vratili se Turcima, gdje bi se s njima bolje postupalo.⁵⁰ Kako se unatoč odlasku njihovih poslanika caru njihov položaj nije promijenio, u rujnu 1653. došlo je do spomenutoga masovnog bijega 49 obitelji na mletački teritorij. Izrazito je zanimljivo da se u toj žalbi jesenički Morlaci potpisuju kao *Vlahi (!) de Sveti Juray et Smoguinaz confinii Segniensi*. Ta fluidnost u korištenju imena vlastite zajednice (*Morlachi – Vlahi*), koje ovisi o jeziku korištenom za komunikaciju s predstavnicima vlasti, otvara zanimljivo pitanje, a to je naziv te populacije u višejezičnom i višepismenom kontekstu mletačke Dalmacije 17. stoljeća.

Natio Morlaccha: višejezični kontekst i pitanje imena

U literaturi se često navodi da je Morlak/Morlaci naziv koji su Mlečani koristili za svu kršćansku populaciju Dalmatinske zagore. Svi dosad obrađeni dokumenti potvrđuju da su i sami Morlaci u talijanskim ispravama mletačke provenijencije – važno je napomenuti, koje su za njih pisali drugi – za sebe koristili talijansku formu imena *Morlacchi*, *Morlacci*, *Morlachi*. Po tom pitanju posebno su

⁴⁸ IT-ASVe-PTM, b. 476, num. 162 (Zara, 25. Settembre 1654.).

⁴⁹ IT-ASVe-PTM, b. 476, num. 162 (Zara, 25. Settembre 1654.), Prilozi (9).

⁵⁰ *Denique tantas in nos exercet iniurias, ut, nisi nos Catholica detineret religio, quam profitemur; in Turcas partes, ubimitius tractati sumus nos redire compelleret. ...* IT-ASVe-PTM, b. 476, num. 162 (Zara, 25. Settembre 1654.), Prilog 3.

zanimljiva pisma koja su jesenički Morlaci po dolasku na Pag i Rab pisali svojim rođacima na carskom teritoriju kako bi im javili da su živi i zdravi i da su dobro primljeni. Ova pisma sačuvana su samo u talijanskom prijevodu, ne i u originalu, a u njima oni također rabe naziv *Morlacchi* za sebe,⁵¹ dok je iz žalbe Ferdinandu III. vidljivo da ista grupa u latinskom tekstu za sebe koristi oblik *Vlahi*. Iz toga se da zaključiti da se nazivi Vlasi i Morlaci koriste kao sinonimi ovisno o jeziku isprave: ista će grupa u talijanskim (mletačkim) dokumentima za sebe koristiti ime Morlaci, a u latinskim Vlasi. U kojoj su mjeri sami zapisivači intervenirali i utjecali na tekst određene isprave ili upotrebu određenoga etnonima (Morlaci/Vlasi) nije, naravno, moguće utvrditi. No, može se pretpostaviti da su Morlaci interakcijom sa zapisivačima svojih predstavki internalizirali i usvajali identifikacijske kategorije i komunikacijske obrasce.

Međutim, naziv Vlasi za mletačke Morlake nije ograničen samo na latinske izvore iz habsburškoga konteksta. On se javlja u još jednom tipu izvora koji se može pronaći u mletačkoj arhivskoj građi, odnosno u dokumentima na slavenskom pisanim bosančicom. U kolovozu 1654. u selu Grusi (danas Briševo) okupili su se stanovnici svih sela zadarskoga distrikta (*Contado*), kako novopridošli Morlaci tako i preostali starosjedioci, da bi zajedno donijeli ligu ili statut radi reguliranja života u ratnim uvjetima. Tako donesena liga određuje kazne za prijestupe poput nesudjelovanja u progonu Turaka, u slučaju ubojstva, krađe i sl.⁵² Statut je generalnom providuru Giovanniju Antoniju Zenu (na službi 1654. – 1656.) 7. rujna 1654. u ime svih predao serdar Filip Smiljanić, a dokument je sačuvan i u talijanskom prijevodu – koji je napravio Giovanni Gierolimo Gilondani, kancelar ilirske kancelarije, kako kaže, iz originala pisanog srpskim slovima (*dal originale scritto in carattere serviano*) – i u originalu na bosančici.⁵³ U talijanskom prijevodu zadnji članak kojim se zaključuje statut dosta je kratak i glasi: *Questo fece tutto il Confine superiore, et inferiore fino a Pacostiane*, no ono što je od posebnoga interesa za ovaj rad jest da ovaj članak u slavenskom originalu glasi: *Ovo pisa sva kraina s licencom gosposkom gn. Serdara sa svim voivodami i suci koliko vlaški sinovi toliko Pokraici, svi ovo učiniše i svi ovomu kuntenti biše.*

Ovo nije jedini takav sačuvani dokument. U svibnju 1664. Morlaci okupljeni na općem zboru uputili su generalnom providuru Girolamu Contariniju (na službi 1662. – 1664.), kojem je tada upravo završavao mandat u Dalmaciji, predstavku u kojoj hvale njegovu pravednu i mudru službu u Dalmaciji, žale se da nakon njegova povratka u Veneciju oni na ovoj krvavoj granici ostaju poput siročadi bez oca

⁵¹ IT-ASVe-PTM, b. 476, num. 162 (Zara, 25. Settembre 1654.), Prilozi (9).

⁵² Boško Desnica, „Jedan krajiški statut i nekoliko priloga za proučavanje ‘lige’”, *Magazin sjeverne Dalmacije* (1935): 23–46. Isti je statut objavljen i u: Boško Desnica, *Istorija kotarskih uskoka 1646–1684*, sv. 1 (Beograd: Srpska akademija nauka, 1950), 75.

⁵³ Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 1 – Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju, Spisi generalnih providura, Antonio Zen, vol. 2, f. 199r-121r.

i bez majke (*restando noi in questo sanguinoso confine, come tutti orfanelli senza Padre, e senza madre*) te ga mole da se u Veneciji kod dužda i Senata zauzme za njih. Taj dokument također je sačuvan u talijanskom prijevodu (*traduzione dall' Illirico*) i originalu na bosančici, u kojem se na kraju sudionici zbora potpisuju kao „Jumiljene (*humilissimi?*) sluge serdari haranbaše i svi **vlaški sinovi** tako stari tako novi šuditi”.⁵⁴ Dakle, dok se u talijanskim dokumentima ovi novi duždevi podanici nazivaju *Morlacchi, Morlachi, Murlaci*... u skladu s tradicionalnim mletačkim viđenjem ove populacije, u kontekstu slavenskoga jezika Morlaci za sebe koriste naziv „vlaški sinovi”.

Diskurs morlačkih predstavki mletačkim vlastima s vremenom je postajao sve elaboriraniji i usklađeniji s baroknim institucionalnim kontekstom Prevedre Republike. Kako su prolazile godine pod vlašću Venecije, tako je napredovala i integracija novopridošlih Morlaka u administrativno-politički okvir Mletačke Republike. Problem kako u ratnim vremenima integrirati i osigurati vjernost i poslušnost desetaka tisuća novih podanika Republika je riješila dodjelom novčanih stipendija, sljedovanja beškota ili žitarica morlačkim poglavarima poznatim u mletačkim izvorima kao *capi de Morlacchi*.⁵⁵ Kao posljedica ove politike s vremenom se među Morlacima formirao tanki sloj društvene elite čvrsto vezane uz Mletačku Republiku, preko koje je vlast osiguravala kontrolu nad širom morlačkom populacijom. Svaki dolazak novoga generalnog providura u Dalmaciju bio je popraćen i posjetom delegacije morlačkih poglavara koja je, ponekad samo usmeno, a ponekad i pisanim putem, tražila pomoć u hrani i novcu za brojnu morlačku populaciju te podmirivanje njihovih zaostalih stipendija i plaća.

Kao ogledni primjer jedne takve isprave može se uzeti predstavka koju su *Capi de Morlacchi* u svibnju 1662. predali generalnom providuru Girolamu Contariniju po njegovu dolasku na službu u Dalmaciju. U uvodnom paragrafu predstavke ističe se da se *La devotissima e fedelissima nazione de Morlacchi* odmah na početku ovoga rata dobrovoljno bez oklijevanja sklonila pod slavni barjak Sv. Marka i našla zaštitu i utočište *nel grembo augustissimo della Ser.(enissi)ma et Religiosissima Veneta Republica*. Potom podsjećaju da je njihova vjernost kontinuirano potvrđena ne samo „riječima, već u rijekama krvi” (*a caratteri non solo, ma a rivi di sangue*) u brojnim okršajima tijekom ovoga rata te je njihov položaj sad uvelike otežan zbog velikoga broja siročadi i udovica, koji za svoje uzdržavanje nemaju drugih sredstava nego *la pietosa mano della publica munificenza, e benigna gratia, e paterna carità dell' E.V. Ill.ma*.⁵⁶ Nakon ovih izljeva vjernosti,

⁵⁴ IT-ASVe-PTM, b. 492, num. 151 (Zara, 31. Maggio 1664.), Prilog: *Lettera de Morlachi di Zara scritta all' Ecc(ellentissi).mo s.(igno)re G(enera)l(e) Contarini*.

⁵⁵ Za detaljniji prikaz ovoga procesa vidi: Madunić, „Capi di Morlacchi”, 35-41.

⁵⁶ *La devotissima, e fedelissima nazione de Morlacchi, che a prima apertura, che somministrata le venne dalle rotture della Guerra col Turco, veloce corse a ricoverarsi sotto il gloriosissimo Vessillo di S. Marco nel grembo augustissimo della Ser.(enissi)ma et Religiosissima Veneta Republica. Sempre ha continuato*

potvrda vjerne službe i pretrpljenih patnji slijedi molba za podjelu žita ili druge materijalne pomoći brojnim obiteljima i podmirenje zaostalih plaća i stipendija morlačkim vođama. U ovoj ispravi nalazimo sve standardne elemente onovremenoga morlačkog diskursa, koji je do 1662. poprimio svoju konačnu formu, od izraza gotovo pobožne vjernosti (*devotion*) Republici Sv. Marka do podsjećanja na dobrovoljni karakter njihova podložništva praćen svjedočanstvima teške vojne službe, toposa koji tvori okosnicu identiteta morlačkih zajednica. Ove kićene barokne fraze nisu bile same sebi svrha. One su prije svega pokazatelj integracije morlačkih elita i njihove prilagodbe administrativnim praksama i političkom žargonu Mletačke Republike 17. stoljeća. Odlaskom generalnoga providura Lunarda Foscola u ožujku 1650. iz Dalmacije prestalo je i doba otvorenih morlačkih pobuna i negodovanja protiv mletačke vlasti. Čini se da su s vremenom Morlaci, ili barem njihovi vođe, shvatili da se u okviru Republike Sv. Marka može više postići lijepim riječima, pisanim predstavkama i kićenim izrazima vjernosti nego nemirima, prosvjedima i prijetnjama oružjem.

Od sredine 1650-ih u peticijama i molbama Morlaka na talijanskom jeziku primjetna je jedna zanimljiva pojava. Za razliku od prethodnih godina, morlački poglavari, kad govore o svojoj široj zajednici, u talijanskim dokumentima za nju počinju koristiti izraz *natio/natione (morlaccha)*. Primjeri ove prakse brojni su i na ovom ću mjestu spomenuti samo nekoliko reprezentativnih. Takav je npr. slučaj sa spomenutim molbama Bože Županovića i Matije Mirkovića, gdje Županović kaže da je bio imenovan za zapovjednika naoružanih brodova⁵⁷ s morlačkim posadama (*Fui incaricato di carica di Governatore di Barch Armate della Natione*),⁵⁸ a Mirković u završetku svoje molbe govori o *nostra Natione*.⁵⁹ Isto vrijedi i za molbe iz veljače-svibnja 1656. kojima se traži da se postrojba lake konjice čiji

di testimoniare a caratteri non solo, ma a rivi di sangue che la sua Sincera devotione, et fede da molti, e varij bellici accidenti notabilmente detrimtata si ritrova, et aggravata da numero notabile, di povertà, pupilli, orfani, vedove, e altre simil miserabil persone, quali non havendo altra speranza in terra di valevol rifuggio per il mantenimento loro, che la pietosa mano della publica munificenza, e benigna gratia, e paterna carità dell' E.V. Ill.(ustrissi)ma; a questa genuflessi ricorrono, e supplici l'implorano a degnarsi d'esser loro caritatevole di quel sussidio di Biade, o d'altro, che più adeguato stimato sarà dall' alta sua prudenza, et atto a poter sollevare l'estreme loro miserie. ... IT-ASVe-PTM, b. 489, num. 2 (Zara, 24. Maggio 1662.), Prilog: Scrittura de Morlacchi.

⁵⁷ Naoružani brodovi ili *barche armate* bili su manja ratna plovila na vesla s jednim jarbolom, opremljena s 2-4 manja topa i posadom od 50 ljudi. Za više vidi: Domagoj Madunić, „The Adriatic Naval Squadron (1645-1669): Defense of the Adriatic during the War for Crete”, *Povijesni prilozi* 32 (2013), br. 45: 208-210.

⁵⁸ IT-ASVe-Senato, Deliberazioni, Mar, filze, 1655., Marzio-Aprile (nenumirano).

⁵⁹ *La supplichiamo dunque far anco à Noi assignamenti di stipendij, che sono conferate alla grandezza di Vostra Ser.ta per il sostentamento di Noi et delle nostre famiglie, et per gloriosi con quelli, che fedelmente la servono, et eccitare maggiormente la nostra Natione istessa à infervorarsi nel ben servire Vostra Serenità. Gratia.* IT-ASVe- Senato, Deliberazioni, Mar, filze, 1655., Marzio-Aprile (nenumirano).

je kapetan bio pokojni serdar Filip Smiljanić dodijeli njegovu nećaku Smoljanu Smiljaniću, posljednjemu muškom potomku ove ugledne morlačke porodice.

Prvu je molbu podnio u veljači sam Smoljan Smiljanić, čiju je molbu Senatu preporučio i generalni providur Antonio Zen, koji je Smoljana opisao kao *giovane di buoni indole, e di gran espettatione*. U molbi Smoljan podsjeća Senat na zasluge svojih preminulih ujaka Ilije i Filipa Smiljanića, obojica *Serdar della nazione Morlacha*, te njihova oca Petra Smiljanića,⁶⁰ također serdara *della stessa nazione*.⁶¹ Kako molbi nije bilo udovoljeno, nego je tu postrojbu Senat dodijelio kapetanu Francescu Geremiji, generalnoga providura Antonija Zena posjetili su u svibnju harambaše Bože Županović, Ilija Milković i novi serdar Janko Mitrović te mu u svoje i u ime *altri capi della Nation Murlaca attestata, in servizio del più benigno Principe et della più gloriosa Republica che habbi regnato al mondo*⁶² predali ponovljenu molbu za imenovanje Smoljana Smiljanića zapovjednikom sporne postrojbe.

Dok je naziv Vlah/*Eflak* u kontekstu Osmanskoga Carstva služio kao pokazatelj pravnoga i fiskalnoga statusa određene zajednice, a ne kao etnička kategorija, u mletačkom slučaju *Morlaccho* i *natio Morlaccha* dio su taksonomijskih kategorija koje su centralni organi vlasti koristili za identificiranje širokoga raspona zajednica svojih podanika (*sudditi*), zajednica temeljenih na zajedničkom jeziku, običajima, kulturi, tradiciji i pravnom statusu, poput *natio Croata, Grecca, Italiana, Albanese* itd.⁶³ To prihvaćanje termina *natio* kao odrednice za svoju zajednicu u dokumentima naslovljenim na institucije vlasti može služiti kao dodatni pokazatelj progresa prilagodbe i integracije morlačkih elita u multikulturni i multietnički okvir Mletačke Republike.

No, *natio Morlaccha* nije bila samo identifikacijska kategorija. Njome su Morlaci dobili i svoje mjesto u pravnom i administrativnom ustroju Republike. Osman-ski podanici koji su prešli na mletačku stranu i ogrnuli se nazivom *natio Morlaccha* kao podanici Prevedre Republike uživali su veliku autonomiju. Sami su birali svoje poglavare i suce (nadležnost im je bila ograničena na prvostupanjske

⁶⁰ Za više o obitelji Smiljanić vidi: Mijatović, *Uskoci i krajišnici*, 121-135.

⁶¹ IT-ASVe-PTM, b. 478, num. 89 (Zara, 5. Febbraio 1655. m.v.), Prilog: *Supplica di Smoglian Smiglianich*.

⁶² IT-ASVe-PTM, b. 479, num. 102 (Zara, 25. Marzo 1656.), Prilog: *Supplica de Capi de Morlachi perché sia restituita la Comp.(agni)a de Cavalli a Smoglian Smiglianich*.

⁶³ Problem značenja i upotrebe ranonovovjekovnoga termina *natio* daleko premašuje opseg ovoga rada. Za dobar pregled korištenja toga termina (poglavito u kontekstu Republike Sv. Marka) vidi: Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople: Natio, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006), 13-18. Za primjer upotrebe termina *nazione morlachi* u kontekstu mletačke Istre vidi: Egidio Ivetić, „La questione delle etnie in Istria nei secoli XVI-XVIII”, *Atti* 39 (2009): 207-210.

sporove i slučajeve koji su uključivali samo Morlake).⁶⁴ Osim toga, Morlaci su uživali iznimnu slobodu kretanja i trgovine, poglavito glede odlaska u osmanske ili carske zemlje. U vojno administrativnom pogledu *natio Morlacha* pratila je obrasce karakteristične za ustroj oružanih snaga Republike. Kako mletačka vojna administrativna praksa nije dozvoljavala miješanje različitih *nationes* u jednoj postrojbi – postrojbe su morale biti popunjene isključivo vojnicima iste *natio* – tako su Morlaci kao i svi ostali služili u etnički uniformnim postrojbama. U slučaju uzimanja Morlaka u plaćenu vojnu službu, oni su organizirani u postrojbe od 50 do 100 ljudi koje su ustrojem odgovarale postrojbama naoružanih barki (*barche armate*) standardno popunjavanih Hrvatima ili Albancima.⁶⁵ Shodno tome, isto kao Hrvati ili Albanci, ni pripadnici *natio Morlaccha* nisu smjeli biti primani u plaćene postrojbe prekoalpske ili talijanske pješadije.⁶⁶ Morlaci koji su vojnu službu obavljali bez plaće imali su pravo na neredovite državne subvencije u hrani. Konačno, još jedna specifičnost vezana za vojnu službu i *natio Morlacha* ticala se službe na ratnim galijama. Za razliku od ostalih dalmatinskih podanika Republike, *natio Morlacha* bila je slobodna od obveze davanja ljudi za tu izrazito nepopularnu vojnu službu.

Na ovome mjestu treba razmotriti još jedno pitanje: kako su mletačke vlasti vidjele prelazak Morlaka pod vlast Venecije u prvim godinama rata? Kao što je rečeno, zauzele su oportunistički stav u pitanju diskursa o „svojevoljnom” podložništvu Morlaka, službeno ga niti odobravajući niti negirajući. Incident s jeseničkim Morlacima, tj. prepiske generalnih providura Lorenza Dolfina i njegova nasljednika Antonija Zena o tom događaju s carskim dužnosnicima (senjskim kapetanom i karlovačkim generalom) i Senatom u Veneciji pružaju nam uvid u mletačko viđenje podložništva Morlaka Republici Sv. Marka. Naime, u prvom pismu u kojem Senatu javlja o povratku četiriju obitelji jeseničkih Morlaka u kraljevstvo Venecije Dolfin svoje nadređene izvještava da je riječ o obiteljima koje su prije rata bile osmanski podanici te su se u vrijeme napretka mletačkoga oružja – uz, kako ističe, golemi državni trošak – ovi Morlaci, kao i brojni drugi, sklonili pod zastavu Sv. Marka. Potom su nakon nekoga vremena, iz svojega hira (*per capriccio particolare*), ove obitelji prešle u carske zemlje, odakle su se sada vratile vladaru koji ih je uz toliki trošak i stekao.⁶⁷ Isti narativ ponavlja se i u pismu

⁶⁴ Prvo sačuvano imenovanje jednoga morlačkog vođe sa sudskim ovlastima odluka je Lunarda Foscola od 15. svibnja 1648. kojom se kao poglavar i sudac među bukovačkim Morlacima imenuje Petar Smiljanić. Desnica, *Istorija kotarskih uskoka*, sv. 1, 29.

⁶⁵ Pod *natio Croati* Mlečani su ubrajali i svoje dalmatinske podanike i carske podanike iz hrvatskih zemalja, a *natio Albanesi* uključivala je Albance i Crnogorce. Za više o jedinicama naoružanih brodova vidi: Madunić, „The Adriatic Naval Squadron”, 208-210.

⁶⁶ Za više o organizaciji i ustroju mletačkih oružanih snaga, poglavito podjeli tipova postrojbi po nacionalnim linijama, vidi: Madunić, „Defensiones Dalmatiae”, 141-153, 207-210.

⁶⁷ ... et che ho voluto procurarne [6] le informationi; per le quale trovo sin hora, che le dette famiglie, nei progressi dell'Armi della Ser.ma Rep.a. con tanto rischio, e dispendio sostenute contro la potenza

Lorenza Dolfina od 25. rujna 1654., u kojem daje poduži pregled cijele operacije prebacivanja jeseničkih Morlaka natrag na mletački teritorij i kaže: „ovi (jesenički) Morlaci, prema informacijama koje imam, bili su osmanski podanici koji su obitali u Jesenicama, a u vrijeme kad je pod generalnim providurom Lunardom Foscolom vojna sila Republike zasjenila osmanske zastave prešli su na mletačku stranu (*vennero alla devotione della Serentia Vostra*), tako da se može reći da su ti Morlaci stečeni i zasluženi (*acquistati, et guadagnati*) silom mletačkoga oružja.”⁶⁸

Sličan diskurs, odnosno inzistiranje na činjenici da su Morlaci podanici Republike Sv. Marka i da Republika polaže pravo na njih jer ih je ona oslobodila „barbarske tiranije”, prisutan je i u pismima Lorenza Dolfina i njegova nasljednika Antonija Zena senjskom kapetanu i karlovačkom generalu.⁶⁹ To što su Morlaci u jednom trenutku iz hira otišli živjeti u carske zemlje posljedica je, kako je to sročio generalni providur Antonio Zen, slobode „koju uživaju (svi) podanici (ove Republike), a koja ih (Morlake) je uvjerila da svoje zadovoljstvo potraže selidbom u Sv. Ivan; odakle su se potom od svoje volje vratili u krilo svojega vladara”.⁷⁰ Takvom retorikom mletački su dužnosnici vješto riješili problem nemirnoga karaktera Morlaka, spremnih promijeniti svoje prebivalište i vladara kada to odgovara njihovim interesima, i polaganja „trajnoga” prava Republike na njih kao njezinih podanika. Prema mletačkom viđenju, odlazak Morlaka na carski teritorij nije ništa promijenio po pitanju njihova statusa kao podanika Republike. U mletačkoj interpretaciji događaja s početka rata (1646. – 1648.), kad su deseci tisuća Morlaka priznali dužda za svojega vladara, ključno je viđenje da je Morlake iz „osmanskoga jarma” oslobodilo mletačko oružje. To je, gledano iz perspektive Venecije, glavni argument po kojem Republika Sv. Marka polaže pravo na Morlake, štoviše čini ih jednom od njezinih stečevina u tom ratu. U ratnim uvjetima, kad je obrana Dalmacije uvelike ovisila o volji i vjernosti Morlaka, vladari

Ottomana, si ricoverano sotto il suo Vessillo, come han fatto pure tante altre, che dopo qualche tempo, per capriccio particolare, si sono quelle, con altre, ridotte ad habitar sotto la giurisdizione Imperiale, et che hora, collo stesso motivo, siano ritrovate alla devotione di quel Prencipe, che à costo del proprio Onerario le ha guadagnate, ... IT-ASVe-PTM, b. 474, num. 43 (Di Zara, 24. Maggio 1653).

⁶⁸ *Questi stessi morlachi, per i lumi, che tengo, errano sudditi [5] Turcheschi, abitanti a Gessenize, et vennero alla devotione della Ser.a V.tra, quando l'Ecc.mo S.r Procurato Foscoli faceva felicemente splendere, tra l'insegne Ottomane, il lustro dell' Armi Pubbliche, onde con queste si potevano dire acquistati, et guadagnati, ... IT-ASVe-PTM, b. 476, num. 162 (Zara, 25. Settembre 1654).*

⁶⁹ Za više vidi: IT-ASVe-PTM, b. 476, num. 170 (Zara, ultimo. Ott.(ob)re 1654.), Prilog: *Pismo Lorenza Dolfina karlovačkom generalu, Zara 30. Ott.(ob)re 1654.*; IT-ASVe-PTM, b. 477, num. 28 (Zara, 18. Aprile 1655.), Prilog: *Pisma generalnog providura Antonija Zena generalu hrvatske krajine i carskim komesarima.*

⁷⁰ *Li morlachi di Gessenizze bramosi di sottrarsi dal giogo Ottomano veniro nel principio di questa guerra dalla devot.ne della Ser.ma rep.ca; la libertà che godono li sudditi, li persuarsi per propria sodisfat.ne di portarsi a S. Zorzi di Segna, ma poi partiti della rissolut.ne sono anco volonariamente ritornati nel grembo del loro Prencipe con le famiglie et haveri, ... IT-ASVe-PTM, b. 477, num. 28 (Zara, 18. Aprile 1655.), Prilog: *Pismo generalnog providura Antonija Zena od 18. travnja 1655. karlovačkom generalu.**

Republike oportuno su odlučili tolerirati izjave morlačkih poglavara o svojevrijemnom podložništvu; bilo je važno da Morlaci ostanu duždevi podanici i ne vrate se pod okrilje svojih prijašnjih gospodara ili, kao jesenički Morlaci, sreću potraže u carskim zemljama.

Natio Morlaccha nije bio jedini identitetski element koji su Morlaci pod mletačkim vrhovništvom usvojili. U pismu upućenom Kongregaciji za propagandu vjere primjetan je još jedan složeni identitetski diskurs u koji su Morlaci uklopili u svoj *self-representation* narativ.

Morlaci i ilirsko-slavenski diskurs

U studenom 1651. predstavnici svih triju morlačkih zajednica pod mletačkom vlašću (zadarske, šibenske i kliške) obratili su se pismom Kongregaciji za propagandu vjere u Rimu.⁷¹ Pismo je pisano bosančicom na slavenskom jeziku, a potpisuje ga 31 mletački poglavar, od čega njih 13 samo znakom križa, a ostalih 18 punim imenom i prezimenom te titulom. Među potpisnicima su poznati morlački poglavari poput Bože Županovića i Matije Mirkovića, koji se kite titulama vojvoda, kao i budući serdar Ilija Milković, potpisan kao *aranbaša*, no najzanimljiviji je prvi potpis na listi, koji pripada serdaru Iliji Smiljaniću. U tom pismu Ilija se potpisuje kao „Ja Ilia Zmiljanić serdar sovime voivodami i arambašami **naroda slovinskoga kraine zadarske, i šibenaške, i kliške**”. Nadalje, uz neizostavno spominjanje da su za ovoga rata, ostavivši svoja dobra, „dobrovoljno iz turske zemlje” došli „na devocion privedre republike mletačke, i službu svete viere Isukarstove svaki dan za nju karv, prolivaiući”, u pismu se Morlaci, kad govore o sebi i svojim precima, predstavljaju Kongregaciji kao pripadnici naroda *slovinskoga aliti iliričkoga*.

Samo po sebi nameće se pitanje: kako je došlo do toga da su Morlaci identitetski diskurs svoje zajednice (Vlasi, Morlaci, *natio Morlaccha*) uklopili u ilirsko-slavensku tradiciju, praktički po obrascu koji je u svojem čuvenom govoru *O slavi Slavena* iz 1521. formulirao hvarski dominikanac Vinko Pribojević kad u uvodnom dijelu kaže: „... jer sam kao Dalmatinac i prema tome kao Ilir, i konačno kao

⁷¹ *Po umilienu poliubljenju skuta vaše sveti purpura i sinovskomu podložieniu, neka imanu vaša izvarsnita gospodstva, kako budući naši stari ovga naroda slovinskoga aliti iliričkoga primili svitlost svete viere Isukarstove, i mnogi privedeni od razlučenja aliti šizme i družie zamučenja na posluh svete rimske crkve po bogoljubnie i dobrie redovnicie reda svetoga frančeška bratie male oblužee, provincie bosne argentine, njini velikom pomljinom i karvaviem trudomi od toliko stotina godina pod turskomi zloćom i ostalie, do sada uzdaržani u vieri katoličanskoi i sada u ovi rat došli smo dobrovoljno iz turske zemlje s istiem redovnicie ostavivši svoija dobra na devocion privedre republike mletačke, i službu svete viere Isukarstove svaki dan za nju karv, prolivaiući želimo svikolici, i umiljeno molimo vaša uzvišena i pripoštovana gospodstva, dostoiate se dopustiti. ...* (transkribirao autor). Jačov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani*, sv. 1., 369-372.

Slaven...”, zamijenivši dalmatinsku komponentu u formuli vlaško-morlačkom?⁷² Odgovor na ovo pitanje može se iščitati ako se promotri sam sadržaja toga pisma.

Pismo sadržava četiri molbe koje Morlaci upućuju Kongregaciji. Prva je da bosanski franjevci, koji su ih sve ove godine pod „turskom zloćom” uzdržali u katoličkoj vjeri, ostanu njihovi dušobrižnici gdje god da jesu. Drugo, da ih franjevci na vojnim pohodima mogu pratiti kao kapelani. Treće, nemaju svojih crkava ni stalnoga mjesta naseljavanja, pa Morlaci mole Kongregaciju da se dozvoli franjevcima da mogu služiti mise po kućama i po poljima u skladu s njihovim „bosanskim privilegijima”. Četvrto, Morlaci mole da se ocu fra Mihi Bogetiću pošalju „fakulta koje se daiu biskupom, i prefektom in partibus”. Dakle, očito je da kao inicijatori iza ovoga pisma Kongregaciji stoje bosanski franjevci, tj. dio njih koji su u veljači 1648., nakon osvajanja Drniša, napustili svoj samostan i s Morlacima se sklonili na teritorij Mletačke Republike.⁷³

Veze novopridošlih Morlaka i visovačkih franjevaca sežu u vrijeme prije njihova prelaska na mletački teritorij. Bosanski franjevci nisu bili samo glavni dušobrižnici Morlaka katolika za vrijeme njihova boravka pod osmanskom vlašću nego su odigrali i ključnu ulogu u privođenju Morlaka pod mletačku vlast, kako prvih skupina iz zemuničkoga kraja i Jesenica 1646.⁷⁴ tako i cijeloga drniškoga kraja (1647./48.). Posebno su važnu ulogu imali visovački franjevci: pregovore s mletačkim vlastima u Šibeniku u ime Morlaka drniškoga kraja vodili su njihovi kneževi (*conte*) predvođeni fra Nikolom Ružićem, definatorom Bosne Srebrene, fra Pavlom Sirotkovićem, gvardijanom visovačkoga samostana, te fra Šimunom Brajinovićem, župnikom župe Petrovo polje.⁷⁵ Štoviše, veze – barem dijela – bosanskih franjevaca i Morlaka iz pograničnoga područja prema mletačkoj Dalmaciji bile su i dublje, rodbinske naravi.

U srpnju 1648. definator Bosne fra Nikola Ružić, koji je u tom trenutku boravio u Visovcu, obratio se pisanom predstavkom mletačkim vlastima.⁷⁶ Fra Ružić je najprije podsjetio Senat na svoje zasluge u privođenju preko tisuću obitelji na mletačku stranu te da je (Morlacima) obećao da se nikad neće udaljiti od njih.

⁷² Vinko Pribojević, *O podrijetlu i slavi Slavena* (Zagreb: Golden marketing, 1997), 136. Za više o Vinku Pribojeviću i ilirskom diskursu vidi: Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008), 128-137; Domagoj Madunić, „Strategies of Distinctions in the Work of Vinko Pribojević”, u: *Whose Love of Which Country?: Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central*, ur. Balazs Trentcseny i Marton Zaszkaliczky (Leiden: Brill, 2010), 177-202.

⁷³ Difnik, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, 171-172.

⁷⁴ Vinjalić, *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja*, 109-110.

⁷⁵ Difnik, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, 163; Desnica, *Istorija kotarskih uskoka*, sv. 1, 26-27; Mijatović, *Uskoci i krajišnici*, 83-84; Vinjalić, *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja*, 130-131.

⁷⁶ IT-ASVe-PTM, b. 466, num. 432 (Zara, 4. Luglio 1648.), Prilog: *Scrittura del R.e Padre Nicolo Rusich Diffinitore di Bossina*.

Potom je predložio Republici da se novopridošli Morlaci nasele na teritoriju tada napuštenoga i razrušenoga grada Nina,⁷⁷ gdje postoje prostrani i bogati tereni koji sada stoje neobrađeni, a kako je ta biskupija ispražnjena, predložio je da se njega imenuje ninskim biskupom. Zanimljivo je primijetiti da kad fra Ružić govori o Morlacima iz drniškoga kraja, naziva ih *nostra gente*, što je razumljivo jer je i sam porijeklom iz Drniša, koji naziva *mia patria*, tj. i sam pripada populaciji koju Mlečani kategoriziraju pod identifikacijsku oznaku *Morlacchi*. Toj molbi Senat nije mogao udovoljiti jer je Sveta Stolica već donijela odluku o imenovanju,⁷⁸ ali je odlukom od 6. kolovoza 1648. odobreno naseljavanje Morlaka na teritoriju Nina.⁷⁹

Fra Ružić zasigurno nije bio jedini među franjevcima koji su zajedno s Morlacima napustili teritorij Carstva, a koji su vukli porijeklo iz pograničnih krajeva te bili obiteljskim vezama povezani s ostatkom morlačke populacije. Na mletačkom teritoriju franjevci su nastavili svoju dušobrižničku službu među Morlacima katolicima u novim okolnostima. Dio ih se naselio s njima na teritoriju Nina, a drugi dio prešao je u Šibenik, gdje su uz dozvolu Senata podigli crkvu i samostan posvećen sv. Lovri. Prvenstveno zahvaljujući franjevcima među ovim novim mletačkim podanicima proširila se i očuvala svijest o slavensko-ilirskom karakteru njihove zajednice te pismenost na bosančici. Boško Desnica, koji je prvi objavio spomenuti statut lige iz 1654., vjerojatno je bio u pravu kad je pretpostavio da je taj dokument zabilježio „kakav kotarski pop”.⁸⁰ Naposljetku, nije neosnovano pretpostaviti i da su upravo franjevci bili ti koji su ne samo zapisali većinu morlačkih predavki (barem onih na bosančici, a vjerojatno i dobar dio onih na talijanskom) predanih predstavnicima vlasti nego i pomogli Morlacima da svoje zahtjeve i molbe uobličie u onovremeni barokni diskurs prihvatljiv i blizak mletačkim i rimskim adresatima.

Zaključna razmatranja

Pitanje identiteta ove populacije, u mletačkim izvorima poznate pod nazivom Morlaci, a u historiografiji kao Vlasi, do današnjih dana ostalo je kontroverzna i „vruća” tema. U raspravama o identitetu Morlaka/Vlaha u historiografiji pretežno su dominirala pitanja vezana uz njihovu etničku pripadnost. U prvom se redu raspravljalo treba li ime Morlak/Vlah pisati malim ili velikim početnim slovom, tj. radi li se o imenu etničke zajednice ili o geografskom/regionalnom nazivu za

⁷⁷ Mletačke su vlasti u travnju/svibnju 1646., uvjerenе da se Nin ne može obraniti, evakuirale sve stanovnike te spalile i porušile grad i njegove zidine. Vrandečić, *Borba za Jadran*, 54.

⁷⁸ IT-ASVe-Senato, Deliberazioni, Rettori, R-20, f. 181r.

⁷⁹ IT-ASVe-Senato, Deliberazioni, Rettori, R-20, f. 204v-205v.

⁸⁰ Desnica, „Jedan krajiški statut”, 24.

stanovnike nekoga kraja ili pak nazivu društvene skupine čiji su članovi povezani stilom života i/ili sustavom privilegija koje uživaju. Drugi predmet rasprava bilo je pitanje same etničke pripadnosti Morlaka. U rumunjskoj i albanskoj historiografiji prevladava uvjerenje o dominantnom ne-slavenskom elementu među Vlasima (pa tako i Morlacima) te shodno tome i njihovo identificiranje s autohtonim stanovništvom Balkanskoga poluotoka iz vremena prije slavenskoga naseljavanja.⁸¹ Nasuprot tome, u južnoslavenskim historiografijama dominira shvaćanje Morlaka/Vlaha kao slavenske populacije, no bez konsenzusa o njihovu etničkom karakteru. Dok je većina srpskih povjesničara (poput npr. Jovana Radonića ili Marka Jačova) usvojila jednostavan princip po kojem sve Vlahe/Morlake neovisno o vjeroispovijesti treba smatrati pripadnicima srpskoga nacionalnoga korpusa,⁸² među hrvatskim povjesničarima na kraju je prevladao narativ o zasebnoj slavenskoj populaciji koja je vukla korijene iz prežitaka autohtonih (romanskih) stanovnika, a koja se u vrijeme formiranja nacija podijelila po vjerskoj osnovi i postala dijelovima srpske i hrvatske nacije.⁸³ Sličan stav zauzimali su i povjesničari koji su nastupali s integrativnih jugoslavenskih pozicija, poput crnogorskoga povjesničara Gligora Stanojevića, koji su Morlake/Vlahe percipirali kao još jedan, u ovom slučaju povijesni, pokazatelj jedinstva Hrvata i Srba:

„U našoj nauci neki istoričari smatraju da su vlasi isključivo Srbi, što ne odgovara istorijskoj stvarnosti. U početku to je bio jedan jedinstven elemenat, slovenizirani vlasi, bez obzira na vjersku pripadnost. Kasnije prilikom formiranja nacije pravoslavni su postali Srbi, a katolici Hrvati. I mjesto da se u tome vidi elemenat jedinstva hrvatskog i srpskog naroda, to je dalo osnovu za neukusnu i nenaučnu prepirku.”⁸⁴

Ovaj rad bio je pokušaj da se odmakne od te etničko-identitetske paradigme i pokažu nove mogućnosti u istraživanju te pogranične populacije koje nude recentni historiografski trendovi. Orijehtacija na regionalni, a ne nacionalni pristup u istraživanju, s naglaskom na mikrohistorijsku metodologiju – oba pristupa već

⁸¹ Iscrpan pregled ove problematike može se naći u: Zef Mirdita, *Vlasi u historiografiji* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004), 59-72, 93-102.

⁸² Vidi npr.: Jovan Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka* (Beograd: Naučna knjiga, 1950), *passim* ili Marko Jačov, *Srbi u mletačko-turskim ratovima u XVII veku* (Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 1990), 3-8. Za ocjenu srpske historiografije kao integralističke te shodno s tim njezinim karakterom i analizu odnosa prema Vlasima u srpskoj historiografiji vidi: Mirdita, *Vlasi u historiografiji*, 143-182.

⁸³ Dobro napisan i koncizan primjer takva narativa može se naći u: Mile Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Školska knjiga, 1993), 14-17. Također usp. Andrej Čebotarev, *Vlasi i Vojna krajina u Hrvatskoj* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2023), 64-92.

⁸⁴ Stanojević, „Dalmacija u doba kandijskog rata”, 113 (bilj. 125).

afirmirana u istraživanju tromeđe u sklopu projekta *Triplex Confinium*⁸⁵ – te koncept transimperijalnih subjekata koji je u svojem radu promovirala Natalie Rothman⁸⁶ poslužili su kao metodološki okvir za ovu studiju.

Analizom korištenih diskurzivnih praksi, toposa i literarnih motiva rekonstruirano je kako su Morlaci doživljavali sami sebe, predstavljali se drugima te kako su željeli biti viđeni, što je poslužilo kao osnova za određivanje glavnih identitetskih odrednica Morlaka u prvim desetljećima njihova podaništva Republici Sv. Marka. Kao što je pokazano u prethodnim odjeljcima, nakon naseljavanja u novoj domovini Morlaci – odnosno barem njihova elita – uspješno su se prilagodili pravnim i administrativnim praksama dominija Republike Sv. Marka. Mobilnost morlačke populacije i spremnost na promjenu boravišta i vladara kad im političko-ekonomske prilike nisu bile po volji odražavala se na identitetskom planu u fluidnom korištenju naziva za vlastitu zajednicu, od „vlaški sinovi” u slavenskim dokumentima, *vlachos/vlahi* u latinskim do *natio Morlacha* u talijanskim ispravama. U svjetlu svega rečenog zanimljivo je primijetiti da su Morlaci s lakoćom usvojili očekivane jezične prakse u komunikaciji s državnim vlastima, no kad su govorili o sebi na svojem (slavenskom) jeziku, nazivali su se Vlasima ili vlaškim sinovima.

Ovaj rad zasigurno je otvorio više pitanja nego što je ponudio odgovora. Sveobuhvatni odgovor na pitanje identiteta ovih transimperijalnih podanika zahtijevao bi mnogo obimniju studiju no što je ova. U svojem idealnom obliku ta bi studija sezala dalje u prošlost, u 16. stoljeće, i obuhvatila ne samo morlačke zajednice prisutne na mletačko-osmanskom prostoru (poput grupe poznate u historiografiji pod imenom „Morlaci Istrijani” ili „Vlasi Istre”,⁸⁷ koja je obilježila demografske trendove u zadarskom zaleđu u periodu 1530. – 1570.) nego i brojne zajednice Vlaha naseljenih na sjeveru duž prostora cijele habsburško-osmanske granice,

⁸⁵ Za više o samom projektu, punu bibliografiju te popis projektnih aktivnosti vidi: Drago Roksančić, *Triplex Confinium. Ili o granicama i regijama Hrvatske povijesti 1500-1800* (Zagreb: Barbat, 2003), 229-242.

⁸⁶ Dana Caciur prva je upozorila na primjenjivost koncepta transimperijalnih podanika u istraživanju Morlaka. U tom svjetlu, slučaj jeseničkih Morlaka obrađen u ovom radu može poslužiti kao ogledni primjer transimperijalnih podanika, populacije koja nastanjuje pogranični prostor tromeđe te se ovisno o prilikama seli iz jedne države u drugu, prilagođavajući se pritom pravnim i administrativnim praksama te zakonima tih država koliko to njima odgovara. Za više vidi: E. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects Between Venice and Istanbul* (Ithaca, NY; London: Cornell University Press, 2012), 10-11; Caciur, „(Re)Searching the Morlachs and the Uskoks”, 28-29.

⁸⁷ Snježana Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40 (1990): 243-257; Kornelija Jurin Starčević, „Osmanski krajiški prostor: rat i društvo u jadransko-dinarskom zaleđu u 16. i 17. stoljeću” (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2012), 168-173; Dana Caciur, „Migratii spontane si organizate in teritoriul Zarei (Zadar-ului) la mijlocul secolului al XVI-lea. Cazul morlacilor istrieni”, *Studii si materiale de istorie medie* 34 (2016): 73-104.

kao i duž habsburško-mletačke granice u Istri.⁸⁸ Također, ta bi studija trebala biti interdisciplinarna te temeljena na komparativnom istraživanju, poglavito usporedbe društvenoga razvoja bivših osmanskih podanika na mletačkom teritoriju s onima naseljenim u habsburškim zemljama. Ovaj je rad i zamišljen da bude preliminarnoga karaktera i posluži kao pokazatelj smjera za daljnja istraživanja. Sva pitanja poput onoga što je za mletačke Morlake značilo *natio Morlaccha*, kako su sami nazivali svoj jezik ili referirali na sebe u svakodnevnom govoru, kakvu je ulogu odigrala konfesionalna pripadnost u formiranju osobnoga identiteta za pripadnike različitih vjeroispovijesti (katolici – pravoslavni vjernici), kao i brojna druga, ostat će u zalag idućim istraživačima na ovom području.

⁸⁸ Za problematiku vezanu uz utjecaj naseljavanja Morlaka u Istri na svakodnevni život lokalnih zajednica s obje strane mletačko-habsburške granice te primjenjivost koncepta fluidne podložnosti i na ovom prostoru vidi: Robert Kurelić, *Daily Life on the Istrian Frontier: Living on a Borderland in the Sixteenth Century* (Turnhout: Brepols Publishers, 2019), 71-131.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 1 – Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju.

Italija – Archivio di Stato di Venezia – Senato, Dispacci, Provveditori da tera e da Mar e altre cariche (IT-ASVe-PTM).

Italija – Archivio di Stato di Venezia – Senato, Deliberazioni, Mar (IT-ASVe).

Italija – Archivio di Stato di Venezia – Senato, Deliberazioni, Rettori (IT-ASVe).

Literatura

Bertoša, Slaven. „‘Con la Clementissima grazia del Serenissimo Principe di Venezia’: osnutak sela Valture (1648.)”. U: *Spomenica Josipa Adamčeka*, uredili Drago Roksandić i Damir Agičić, 263-272. Zagreb: Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009.

Blažević, Zrinka. *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008.

Bogović, Mile. *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Školska knjiga, 1993.

Bratulić, Josip. „Alberto Fortis i njegov put po Dalmaciji”. U: Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, IX-XXVIII. Split: Marijan tisak, 2004.

Buzov, Snježana. „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća”. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40 (1990): 243-257.

Caciur, Dana. „Migratii spontane si organizate în teritoriul Zarei (Zadar-ului) la mijlocul secolului al XVI-lea. Cazul morlăcilor istrieni”. *Studii si materiale de istorie medie* 34 (2016): 73-104.

Caciur, Dana. „The involvement of the Morlachs in the trade of the Venetian cities from Dalmatia”. U: *Turkey & Romania: A History of Partnership and Collaboration in the Balkans*, uredili Florentina Nitu, Cosmin Ioniță i Metin Ünver, 69-82. Istanbul: Union of Turkish World Municipalities, 2016.

Caciur, Dana. „(Re)Searching the Morlachs and the Uskoks: The Challenges of Writing about Marginal People from the Border Region of Dalmatia (Sixteenth Century)”. *Cromohs-Cyber Review of Modern Historiography* 23 (2020): 28-43.

Caciur, Dana. „The Morlachs of Dalmatia during the 15th and 16th century. A Venetian perspective”. *Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia* 28 (2021), br. 1: 149-175.

Čebotarev, Andrej. *Vlasi i Vojna krajina u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2023.

Desnica, Boško. „Jedan krajiški statut i nekoliko priloga za proučavanje ‘lige’”. *Magazin sjeverne Dalmacije* (1935): 23-46.

Desnica, Boško. *Istorija kotarskih uskoka 1646-1684*, svezak 1. Beograd: Srpska akademija nauka, 1950.

Difnik, Franjo. *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*. Urednik Duško Kečkemet. Split: Književni krug, 1986.

Dursteller, Eric R. *Venetians in Constantinople: Natio, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006.

„Frankapan, Vuk II. Krsto Tržački”. U: *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 6. 1. 2023. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6310>.

Ivetić, Egidio. „La questione delle etnie in Istria nei secoli XVI-XVIII”. *Atti* 39 (2009): 207-210.

Jačov, Marko. *Srbi u mletačko-turskim ratovima u XVII veku*. Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 1990.

Jačov, Marko. *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669)*, svezak 1-2. Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1992.

Juran, Kristijan. „Morlaci u Šibeniku između Ciparskoga i Kandijskog rata (1570. – 1645.)”. *Povijesni prilozi* 34 (2015), br. 49: 163-210.

Jurin Starčević, Kornelija. „Osmanski krajiški prostor: rat i društvo u jadransko-dinarskom zaleđu u 16. i 17. stoljeću”. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2012.

Kačić Miošić, Andrija. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1988.

Kurelić, Robert. *Daily Life on the Istrian Frontier: Living on a Borderland in the Sixteenth Century*. Turnhout: Brepols Publishers, 2019.

Kursar, Vjeran. „Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity (Ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)”. *Journal of the Centar for Ottoman Studies – Ankara University* 24/34 (2013): 115-161.

Kursar, Vjeran. „Rat i mir na šibensko-zadarskom području u drugoj polovici 16. stoljeća i politika osmanske Porte (na temelju odredaba centralne vlasti sačuvanih u Mühimme defterima)”. U: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti*, uredio Božo Došen, 395-410. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru; Općina Pakoštane, 2017.

La Haye, Pierre Michel de. *La Politique civile e militare des Venetiens*. Cologne: chez Piere Michel, 1669.

Madunić, Domagoj. „Strategies of Distinctions in the Work of Vinko Pribojević”. U: *Whose Love of Which Country?: Composite States, National Histories and*

Patriotic Discourses in Early Modern East Central, uredili Balazs Trentcseny i Marton Zaszkaliczky, 177-202. Leiden: Brill, 2010.

Madunić, Domagoj. „Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia during the War of Crete (1645-1669)”. Doktorska disertacija, Central European University (CEU), Budimpešta, 2012.

Madunić, Domagoj. „The Adriatic Naval Squadron (1645-1669): Defense of the Adriatic during the War for Crete”. *Povijesni prilozi* 32 (2013), br. 45: 208-210.

Madunić, Domagoj. „Capi di Morlacchi: the Integration of the Morlacchi in the Venetian Defensive System in Dalmatia and the Formation of the Morlacchi Elite (1645-1669)”. U: *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, uredili Robert Bon i Sabine Jagodzinski, 29-47. Leipzig: Jan Thorbecke Verlag der Schwabenverlag AG, 2014.

Magaš, Damir; **Brtan**, Josip. *Prostor i vrijeme knezova Posedarskih. Zemljopisna obilježja i povijesni razvoj Općine Posedarje*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2015.

Mijatović, Anđelko. *Uskoci i krajišnici. Narodni junaci u pjesmi i povijesti*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Novak, Grga. „Morlaci (Vlasi) gledani s mletačke strane”. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 45 (1971): 579-603.

Mirdita, Zef. *Vlasi u historiografiji*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.

Novak, Grga. *Commissiones et Relationes Venetae (Annorum 1621-1671)*, svezak 7. Zagreb: JAZU, 1972.

Pribojević, Vinko. *O podrijetlu i slavi Slavena*. Zagreb: Golden marketing, 1997.

Radonić, Jovan. *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*. Beograd: Naučna knjiga, 1950.

Roksandić, Drago. *Triplex Confinium. Ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*. Zagreb: Barbat, 2003.

Rothman, E. Natalie. *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*. Ithaca, NY; London: Cornell University Press, 2012.

Stanojević, Gligor. „Dalmacija u doba kandijskog rata (1645.-1669.)”. *Vesnik Vojnog muzeja JNA* 5 (1958): 93-182.

Stanojević, Gligor. *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*. Beograd: Istorijski institut u Beogradu, 1970.

Vinjalić, Gašpar. *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514-1769*. Split: Književni krug, 2010.

Vrandečić, Josip. *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*. Split: Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, 2013.

*Domagoj Madunić**

**“La devotissima, e fedelissima nazione de Morlacchi”.
The Morlachs/Vlachs about Themselves. Discursive Identity
Practices of the Morlachs under Venetian rule during the War of
Candia (1645-1669)**

Summary

One of the pivotal events during the War of Candia, with profound implications for Dalmatian history, was the rebellion of Ottoman Christian subjects living along the Venetian-Habsburg-Ottoman border, recorded in the Venetian sources as Morlachs. Encouraged by the successes of Venetian troops in 1647 and 1648, entire Morlach communities rose against Ottoman rule, and thousands migrated to Venetian territory, becoming new subjects of the Republic. This paper aims at reconstructing the key determinants that shaped the self-perception of these new subjects of the Republic of Venice in their adopted homeland.

Keywords: Venetian Republic, Vlachs, Morlachs, War of Candia, Identity, Ottoman Empire, Dalmatia, early modern period

* Domagoj Madunić, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: domagoj.madunic@gmail.com